

Валентина МАРТИНЕНКО,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Читацька діяльність молодших школярів: сучасні тенденції розвитку

У кожній родині батьки мріють, щоб їхні діти були успішними: у навчанні, спілкуванні серед однолітків, перемогали у конкурсах, олімпіадах, змаганнях. Така успішність багато в чому залежить від того, що, як і скільки читає дитина.

Загальновідомо, що у дітей, які багато читають, краще розвинені мовлення, інтелект, логічне, творче мислення, вони володіють здатністю розв'язувати нестандартні задачі, краще розуміють інших. Отже, дитяче читання можна по праву назвати інтелектуальним ресурсом країни, важливим потенціалом ерудованої нації.

В умовах інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, екранної культури, соціальних мереж, індустрії розваг, співіснування багатьох медіаресурсів відбуваються істотні зміни у читацькій діяльності дорослих і дітей.

Дослідники відзначають процес трансформації всіх характеристик читання: його статус, характер, способи роботи з текстом, читацькі інтереси учнів, мотиви і стимули читання.

У зв'язку з експансією електронних засобів змінюються також і джерела одержання медіатекстової інформації, пізнавальної інформації загалом. Зростає кількість користувачів з кількома точками доступу до Інтернету (стаціонарний комп'ютер, ноутбук, планшетний комп'ютер, сотовий телефон). Це дає змогу людям безперервно знаходитися в інформаційному полі, отримуючи різноманітну медійну інформацію, сприймаючи культуру через призму екранного простору.

Досить тривалий відрізок часу (майже п'ятсот років поспіль, з часу виготовлення друкованої книжки) ми оперували і сприймали поняття "книжка" у звичному і традиційному для нас смислі. Сьогодні маємо такі її різновиди: електронна книжка, цифрова книжка, аудіокнижка, відео-книжка, рідер тощо.

Серед трансформаційних процесів у сфері читацької діяльності привертає до себе увагу зміна моделі читання, яку експерти пов'язують із значною питомою вагою читання з екрану, появою "текстів нової природи", переважанням так званого "ділового",

"прагматичного" читання над читанням "для задоволення", "для душі".

Такі зміни відчутно позначилися на різних аспектах читання сучасних молодших школярів, спричинили як позитивні, так і негативні наслідки. Розглянемо їх детальніше.

Якщо проаналізувати світовий досвід проблем дитячого читання, то зменшення кількості і якості читання зафіксовано у всіх міжнародних соціологічних дослідженнях. Розглядаючи читання як надзвичайно важливу технологію, яка дає змогу людині осягати, розкривати збережені в текстах духовні, моральні, комунікативні, освітні цінності, учені констатують: якщо до 12 років дитина не стане активним читачем, не читатиме у вільний час самостійно дібрані книжки, вона повною мірою цю прогалину не надолужить ніколи.

Сьогодні значні зусилля на підтримку читання дітей спрямовує більшість країн світу, у т.ч. країни із розвинутою економікою (Великобританія, Швеція, США, Фінляндія, Південна Корея, Нова Зеландія, Австралія). Ці країни досить посилену увагу приділяють якісним характеристикам читання дітей, якості дитячої літератури, її художньо-естетичного, розвивального потенціалу.

Для багатьох українських дітей сьогодні книжка, читання – органічна частина їхнього життя. Водночас для значної кількості учнів – заняття важке, нудне, нецікаве.

Збільшення питомої ваги комунікативних контактів учнів з мультимедіа засобами вплинуло на темпоритм дітей, особливості сприймання візуальної інформації; сприяло розвитку умінь і навичок роботи з невербальним матеріалом; посилило роль відеоряду в осмисленні явищ і подій.

Діти миттєво схоплюють і усвідомлюють зміст невербальної інформації на моніторі, уміють швидко переключатись, сприймаючи розрізнені смислові фрагменти, виявляють високу швидкість оброблення інформації, водночас вони утруднюються в читанні, розумінні тексту, позатекстової інформації на паперових носіях, яке вимагає уваги і зосередження.

У значній кількості учнів ми спостерігаємо тенденцію до поверхового, фрагментарного сприймання змісту, небажання читати великі за обсягом твори; виникають труднощі, коли необхідно зосередитися, відтворити зв'язний текст і т.ін. Таку ситуацію учні пов'язують із значними потоками різномірної інформації, з якими взаємодіє дитина, навантаження на її емоційно-чуттєву сферу.

Тривале перебування перед телевізором, у Мережі, заняття комп'ютерними іграми, які супроводжуються ущільненим яскравим, емоціогенним візуальним рядом, розмаїттям фарб, стрімкою зміною кадрів, картинок, звуків, – все це становить певні труднощі для дитячого сприймання, залишаючи в пам'яті уривчасті образи. Таке поверхневе сприймання хаотичного потоку інформації, що не має структурно-змістового логічного зв'язку, сприяє формуванню так званої "кліпової свідомості", "мозаїчної культури", для яких притаманні прагнення до миттєвої інтерактивної комунікації, позатекстовий спосіб світосприймання, перевага візуальних символів над логікою і глибоким зануренням у текст. Дітям з кожним роком стає все важче сприймати однорідну, лінійну, одностильну інформацію, концентрувати увагу на багатосторінковому книжковому тексті.

Як засвідчує практика, більш затребуваними сьогодні є дитячі книжки з невеликим обсягом тексту на сторінці і значним його візуальним супроводом. Якщо раніше такі дитячі видання користувалися попитом переважно серед учнів 1–2 класів, то сьогодні ця тенденція яскраво виражена і серед молодших школярів 3–4 класів.

Вивчення сучасних тенденцій розвитку читацьких інтересів учнів початкових класів підтверджує висновки учених про збільшення у структурі їхньої читацької діяльності питомої ваги ділового, прагматичного читання: знайти, здобути цікаву інформацію з навчальною метою, поглибити і розширити знання з окремих тем природознавства, предмета "Я у світі", читання творів за завданням учителя (наприклад, списки книжок для уроків позакласного читання). Сьогоднішні молодші школярі з числа тих, які систематично читають, – кваліфікованіші, вимогливіші, мотивованіші.

Набагато вищим у дітей, порівняно з попередніми роками, став попит на науково-пізнавальну літературу з різних галузей знань. *У хлопчиків* більшою мірою – це пізнавальна література, у т.ч. енциклопедії про різні винаходи, відкриття, сучасні технології, види транспорту, космос, давні цивілізації. Діти цікавляться також популярними книжками про фізику, хімію, тваринний світ, про динозаврів, павуків тощо.

У дівчаток – це науково-пізнавальні книжки про квіти, інші рослини, книжки про шляхетні манери і т.ін.

У контексті цього різновиду дитячої літератури все більшої популярності серед юних читачів набуває книжкова серія "Життя видатних дітей", яка вже сьогодні налічує близько 40 томів.

Окремо варто зазначити, що регламентацію обов'язкових творів для позакласного читання більшість дітей, а також їхні батьки сприймають негативно, особливо тоді, коли вони педагогами добираються формально, без урахування індивідуальних читацьких інтересів учнів. А ще гірше, коли для таких занять протягом року використовується одна збірка творів, укладена за жанрово-тематичним принципом підручника з літературного читання. За таких умов про розширення кола дитячого читання, формування позитивної мотивації до читання, вдосконалення читацької самостійності учнів говорити не доводиться. Адже ці видання не забезпечують повноцінного проведення уроків роботи з дитячою книжкою, які щоразу мають *проводитися на матеріалі нової дитячої книжки*.

Крім того, як показує міжнародний досвід, у багатьох країнах фахівці проти обов'язкової регламентації, оскільки, на їхню думку, такий підхід є перешкодою для розвитку творчості дитини, індивідуального підходу до учнів.

Якщо проаналізувати жанрово-тематичні читацькі уподобання "для душі", яким сьогодні віддають перевагу молодші школярі, то картина тут досить різнобарвна.

Перше місце традиційно, як і в попередні роки, посідає пригодницька література. Але якщо раніше це були пригоди, у яких головні персонажі – діти, тварини, казкові чоловічки, то сьогодні учні передусім надають перевагу книжкам про подорожі у паралельні світи, космічні подорожі. Досить популярними є фантастика, містика, книжки, у яких герої – лицарі, розбійники.

Значним попитом користуються дитячі детективи, твори на різні теми сучасного життя дітей.

У зв'язку з подіями на Сході нашої країни зріс попит на літературу на героїко-патріотичну, історичну тематику (про козаків, козацьку славу, про захисників вітчизни у минулому і сьогодні, про українську армію, героїв АТО, про зброю і т.ін.).

Як і завжди, дітям дуже подобаються веселі гумористичні твори.

"Лідерами" серед українських письменників-прозаїків були і залишаються Всеволод Нестайко, Сашко Дерманський, Сергій Гридін, Зірка Мензатюк, Леся Воронина, подружжя Сергій і Марина Дяченки. Серед дитячої класики варто виділити

твори Василя Сухомлинського, Юрія Ярмиша, Анатолія Григорука та інших.

Окремо слід сказати про поетичні твори. Хоча поезія загалом і не дуже затребувана, але коли дітям запропонувати високохудожні збірки віршів Ліни Костенко, Грицька Бойка, Галини Малик, Оксани Кротюк, Григорія Фальковича, віршовані казки Василя Симоненка та інших авторів, вони із задоволенням їх читають.

На жаль, діти рідко запитують твори таких відомих українських дитячих письменників, як Наталя Забіла, Оксана Іваненко, Платон Воронько, Михайло Стельмах, Анатолій Костецький та ін. Працівники бібліотек пов'язують це з відсутністю перевидань їхніх книжок у достатній кількості. Крім того, мусимо констатувати, що антиреклама з боку окремих чиновників про недоцільність включення в активне коло читання дітей творів письменників, яких немає з нами, також негативно впливає на попит.

Серед зарубіжних письменників особливою популярністю користуються переклади книжок, які порівняно недавно з'явилися на українському книжковому ринку. Це переважно англійські й шведські письменники. Серед них: Джерем Стронг (серія книжок "читання для реготання"): "Ракета на чотирьох лапах", "Гармидер у школі"; Іан Вайброу (серія книжок про пригоди малого Вовчика), Ентоні Блайтон, Еста Кнутсон ("Пригоди Пелле Безхвостого"), норвезька письменниця – Анне-Катріне-Вестлі ("Восьмеро дітей, тато, мама і вантажівка", "Марта і бабуся", "Маленька подяка від Антона") та інші. Твори цих письменників легко читаються, написані з гумором.

І до сьогодні користуються попитом книжки зарубіжних письменників, які прийшли до нас кілька десятиліть тому. Це – Ено Рауд, Отфрід Пройслер, Джеремі Дарелл, Льюїс Керолл, Астрід Ліндгрен, Редьярд Кіплінг та інші.

Рідко, на жаль, запитують книжки Аллана Міллна, Джанні Родарі, Сетона-Томпсона, Рудольфа Еріха Распе та деяких інших.

Класичні зарубіжні казки Г.К.Андерсена, Шарля Перро, братів Грімм бувають затребуваними тоді, коли вчителі дають завдання їх прочитати до уроків позакласного читання.

Відзначаємо зниження інтересу у дітей до читання народних казок.

Активне користування школярами електронними засобами відчутно позначилося на їхньому мовленні. У словнику дітей з'явилося багато нових іншомовних слів, виразів. У повсякденне життя дітей увійшли новомови екранних текстів.

З одного боку, це є ознакою збагачення словникового запасу учнів, з іншого, спостерігається

збіднення, згрубілість, сленговий характер спілкування між дітьми, значне розширення й оновлення жаргонізмів, які увійшли в активний словообіг молодших школярів. Назвемо окремі з них: "комп", "дискоч", "відак", "ящик", "мобіла", "глюк". Вираження свого емоційно-експресивного стану діти передають за допомогою таких слів: "круто", "відпад", "паралельно" (у значенні – байдуже), "кльово", "реальний" (у значенні – якісний, який має позитивні якості) та ін.

Різке збільшення жаргонізмів у мовленні дітей пов'язане передусім з незнанням учнями мовленнєвих, етикетних норм спілкування, низькою питомою вагою читання учнями високохудожніх творів, у т.ч. класичних, на зразках яких засвоюється, розвивається мовленнєва культура. Діти переконані, що такі слова є нормативними, що вони полегшують взаєморозуміння під час спілкування з однолітками; що це модно і сучасно. На жаль, сленг, жаргонізми характеризують не лише усне мовлення багатьох сучасних школярів. Ми досить часто зустрічаємо їх і в змісті сучасних дитячих періодичних видань, творів окремих письменників, які будь-якою ціною прагнуть завоювати популярність у молодших школярів. Тобто, ми помічаємо, як змінюється мова викладу змісту художніх літературних текстів у бік спрощення і ширшого використання розмовного стилю.

Не може не тривожити той факт, що більшість жаргонізмів увійшли у мовлення наших дітей з кримінального світу.

Тривалий час формування системи читацьких умінь молодших школярів, у т.ч. розуміння текстів різних видів (художніх, науково-художніх, навчальних та ін.) здійснювалося у практиці роботи шкіл на матеріалі звичних для сприймання учнями вербальних лінійних зв'язних текстів, презентованих у підручниках, дитячих книжках.

Сьогодні, користуючись різними видами інформаційних джерел, у т.ч. медіаресурсами, сучасні учні взаємодіють з іншими видами текстів, які отримали назву "медіатексти", "тексти нової природи". Варто зазначити, що у сучасних дослідженнях тривають дискусії щодо суті зазначених понять, сфери їх застосування і впливу. Наголошується, що "тексти нової природи" – це неусталене поняття, ним називають інші, відмінні від традиційних, текстові структури. Попри різноголосся у трактуванні, більшість вчених виділяють спільні ознаки таких текстів.

Спільною ключовою ознакою для них є те, що вони інтегрують в єдиному комунікативному смисловому просторі різні семіотичні коди: вербальні, візуальні, аудіовізуальні та ін. [2, 3, 4].

Медіатекст — це текст будь-якого медійного жанру (журналістський, публіцистичний, рекламний), завдяки якому здійснюється мовленнєве спілкування у різних медійних сферах (газети, радіо, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок та ін.). Медіатекст передбачає оперування знаками різних семіотичних систем — мовленнєвих, графічних, звукових, візуальних. Специфіка їх комбінування зумовлена конкретним каналом масової інформації. Сьогодні медіатекст набув статусу базової категорії у медіалінгвістиці, медіастилістиці, медіакультурі, медіаосвіті [3, 7].

Для *текстів нової природи* притаманні такі ознаки: гіпертекстуальність, стиснення обсягів (з первинного тексту-оригіналу прибираються словесні структури, які не несуть інформативного навантаження, заміна словесних конструкцій на знакові (малюнки, стрілки, графіки), синтез вербальних структур і мультимедійності (звукові композиції, відеофрагменти, мультиплікація), активне використання інфографіки, орієнтування на "дрібні текстові структури", зростання інтерактивності тощо [2, 4].

Взаємодіючи у навчальній і позашкільній діяльності з численними джерелами інформації, що мають різний ступінь деталізації, представлення, достовірності, більшість молодших школярів відчують значні труднощі, пов'язані з вибором інформаційних джерел для оперативного пошуку потрібної інформації; використанням основних методів пошуку в традиційних та електронних джерелах; розрізненням достовірної і недостовірної, неточної інформації, її систематизації, критичної оцінки, висловленням до неї власної позиції, власного ставлення. І якщо методів пошуку інформації дитину нескладно навчити, то під час її оцінки, інтерпретації домінують фонові знання учня, його кругозір, які різняться в кожного школяра і впливають на рівень розуміння змісту.

У контексті сказаного актуальним для шкільної практики є посилення уваги до формування в учнів загальнонавчальних умінь з використанням різних видів *паперової продукції* (тексти різних видів, словники, довідники, енциклопедії, елементи позатекстової інформації у дитячих книжках, засоби бібліотечно-бібліографічної допомоги), а також *електронних медіаресурсів*. Для повноцінного сприймання текстів нової природи не менш важливим є уміння швидко й оперативно зчитувати й розкодувати інформацію, що міститься в таблицях, графіках, діаграмах, інших знаково-символічних засобах, уміння використовувати їх, створюючи власні тексти.

Зазначимо: для того, щоб учень міг оперативно й ефективно працювати з інформацією в різних інформаційних джерелах, він, окрім зазначеного, має застосовувати різні властивості уваги (довільне зосередження, концентрація на заданому, стійкість, швидкість переключення, вибірковість, розподіл, перерозподіл), елементами переглядового, вибіркового читання, навичками смислової компресії змісту тексту (добирати заголовок, скласти план, анотацію, виділяти в тексті ключові слова, речення, які мають важливе смислове навантаження, визначати тему, основну думку твору, переводити вербальні частини тексту в інший формат і т. ін.). Більшість із загальнопредметних умінь є програмовими, однак в умовах збільшення обсягів інформації вони потребують посиленої уваги до їх формування в учнів. До недавнього часу методисти з проблем читачької діяльності молодших школярів вважали формуванням і складним для цієї вікової групи. Але, як бачимо, невідворотні реалії експансії електронної продукції, яка в подальшому буде зазнавати лише динаміки і розвитку, зумовлює необхідність формування елементів переглядового читання в учнів 3–4 класів.

Значна питома вага текстів, з якими взаємодіють сучасні учні, розміщена на екранах комп'ютерів, планшетів, стільникових телефонів та ін. Як стверджують фахівці, читання з екрану має свої особливості, порівняно з традиційним. У цьому процесі по-іншому діють механізми зорового сприймання й уваги. Під час читання людина вихоплює зором на сторінці екранного тексту лише 5 рядків, повноцінно сприймає 20% текстової інформації, більшу увагу вона зосереджує на деталях [5]. Вивчаючи читачькі поведінкові стратегії читачів сучасних інтернет — ЗМІ, українська дослідниця одержала з-поміж інших такі результати: 52% читачів сучасних ЗМІ у соціальних мережах читають повністю текст на сторінці екрану; 34% — читають лише заголовки, а також виділені фрагменти тексту, решта — звертають увагу на фото або читають лише перший абзац. "Тобто зацікавленість читача конкретним матеріалом ще не є гарантією прочитання всього тексту, що зумовлено мобільністю і постійним поспіхом сучасної аудиторії інтернет-ЗМІ, особливостями читання з екрану" [1].

Варто сказати, що дискусії серед фахівців щодо позитивних/негативних впливів екранного читання залишаються відкритими. Екстраполюючи цю проблему на аудиторію дітей молодшого шкільного віку, зазначимо, що сьогодні потребують детальнішого вивчення й аналізу питання наукового обґрунтування особливостей сприймання дітьми екранних суцільних текстів і текстів нелінійної структури; наскільки швидко, ефективно й повноцінно здій-

снюється перероблення учнями цієї вікової групи сприйнятої інформації; здатність дітей розуміти і присвоювати ціннісні смисли змісту; аналіз таких текстів з погляду їх впливу на емоційний стан дитини, розвиток уваги, пам'яті, творчої уяви, творчих здібностей; співвідношення у них достовірної/недостовірної інформації тощо.

Література

1. Гусак О. В. Основні тенденції поведінки аудиторії сучасних інтернет-ЗМІ / О. Гусак // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 4. – С. 42–45.
2. Галактионова Т. Г. Тексты "новой природы" и новая грамотность // Материалы Международной научно-практической конференции "Педагогика текста". – СПб, 2016. – С. 13–17.

3. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: учеб. пособие / Т. Г. Добросклонская. – М.: Флинта, 2014. – 264 с.

4. Казакова Е. И. Тексты новой природы: проблемы междисциплинарного исследования // Психологическая наука и образование. – Т. 21. – № 4, 2016. – С. 102–109.

5. Романичева Е. С. Чтение в образовании: возможные ответы на вызовы времени // Чтение. XXI век. – Челябинск, 2014. – С. 215–232.

6. Савченко О. Я. Щоб книга була в житті дитини: вітчизняний і зарубіжний досвід / Олександра Савченко // Початкова школа. – 2016. – № 5. – С. 22–26.

7. Фаткуллина Ф. Г. Медиатекст в современном коммуникативном пространстве // Электронный научный журнал "Современные проблемы науки и образования". – 2015. – № 1–1.

Оксана ВАШУЛЕНКО,
науковий співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Формування комунікативно-мовленневих умінь молодших школярів на уроках літературного читання

На сучасному етапі модернізації початкової школи в Україні й оновлення змісту початкової освіти одним із важливих завдань є формування ініціативної, інтелектуальної, творчої, самостійно мислячої особистості, яка вміє успішно реалізувати свій потенціал у різних сферах діяльності, спроможна вільно і досконало володіти мовою як засобом спілкування і пізнання навколишнього світу.

З огляду на це актуалізувалась проблема формування комунікативно-мовленневих умінь молодших школярів, які є одними з найважливіших умінь сучасної особистості. Тому для ефективної взаємодії з людьми в різних видах діяльності необхідно володіти ними на високому рівні. Однак, незважаючи на активне зростання потреби в комунікабельних особистостях у суспільстві, сучасна школа недостатньо мірою сприяє формуванню комунікативно-мовленневих умінь школярів, важливих для їхнього подальшого поетапного розвитку.

Відомо, що зазначена проблема завжди привертала увагу вчених, методистів і вчителів. І це не випадково. Адже від рівня сформованості комунікативно-мовленневих умінь залежить успішність вивчення всіх навчальних предметів початкової школи і подальше усвідомлене засвоєння їх у наступних класах основної школи. Крім зазначеного, важливим моментом є й те, що саме роки навчання в початковій школі є періодом активного мовленнєвого зростання школярів.

Як свідчить аналіз науково-методичної літератури, проблема формування комунікативно-мовленневих умінь молодших школярів не є новою. Значний внесок у її розроблення зробили Бадер В.І., Бунаков М.Ф., Буслаєв Ф.І., Варзацька Л.О., Вашуленко М.С., Горецький В.Г., Гудзик І.П., Джежелей О.В., Канищенко А.П., Коваль Г.П., Ладиженська Т.О., Львов М.Р., Пономарьова К.І., Савченко О.Я., Хорошковська О.Н. та ін. Водночас, аналіз наявних досліджень засвідчив, що окремі аспекти цієї проблеми потребують подальшого розроблення, зокрема це стосується формування й удосконалення комунікативно-мовленневих умінь молодших школярів на уроках літературного читання.

Можливості літературного читання в мовленнєвому розвитку дітей молодшого шкільного віку важко переоцінити, оскільки одним із визначальних принципів добору змісту літературного читання в сучасній початковій школі є комунікативно-мовленневий, який є ключовим у мовленнєвому розвитку учнів, формуванні в них досвіду міжособистісного спілкування. У процесі навчання відбувається інтенсивний розвиток усіх характеристик навички читання вголос і мовчки за провідної ролі смислового читання. Учні оволодівають прийомами виразного читання, умінь будувати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого), уважно слухати і розуміти співбесідника, брати участь у діалозі. Комунікативно-мовленневий